

Jägare och jaktbyten - Om djur och människor inom den groppkeramiska kulturen i östra Mellansverige

Jan Storå

Den groppkeramiska kulturen hör till ett av de mera gåtfulla och svårförklarade fenomenen i svensk stenålder. Kulturen som framträder under mellan-neolitikum, omkring 3500 f.Kr (kalibrerad ålder) är delvis samtida med trättbägarkulturen och stridsyxekulturen. Man kan säga att det råder en enighet om att kulturen representeras av en kustnära bosättning med en nära koppling till havet (Carlsson 1998; Eriksson 2003; Malmer 1973; Stenbäck 2003; Welinder 1973; 1978; Åkerlund 2000;). Osteologiska analyser har i hög grad bidragit till tolkningarna om den groppkeramiska kulturens karaktär. Den ekonomiska basen uppvisar en stor variation inom olika delar av utbredningsområdet men som helhet domineras den groppkeramiska kulturen av en fångstbaserad ekonomi där inslaget av tamdjurshållning eller sädesodling verkar vara av mindre betydelse. Havets resurser som säl och fisk verkar ha utgjort ett dominerande inslag i försörjningsekonomin (Eriksson 2003; Lidén 1996; Storå 2001; Welinder 1976). Kulturens näringsfång liknar en äldre *mesolitisk* ekonomi medan trättbägarkulturen och stridsyxekulturen uppvisar ett större inslag av tamdjurshållning samt sädesodling (Welinder 1998). Dock bör det påpekas att faktaunderlaget är mycket begränsat för dessa kulturer.

Ett flertal analyser av animala skelettmaterial från groppkeramiska fyndlokaler har utförts. Kanske av störst betydelse har analyserna av gotländska lokaler fått eftersom benfynd tack vare den kalkrika jordmånen på ön är mycket välbevarade (t.ex. Ekman 1974; Holmqvist 1912; Janzon 1974; Pira 1926; Stenberger *et al.* 1943). Huvudsyftet med de utförda osteologiska analyserna har nästan uteslutande varit att studera försörjningsekonomiska perspektiv på groppkeramiska lokaler (se diskussion i Storå 2001). Största vikt har lagts vid att identifiera vilka djurarter som förekommer i materialen samt att kvantifiera deras inbördes förhållanden. Man måste beakta att rådande forskningstraditioner vid tiden för analyserna har styrt målsättningarna.

Inom ramen för mitt avhandlingsarbete studerade jag förhållandet mellan jägare och sälar på de groppkeramiska lokalerna Jettböle på Åland och Ajvide på Gotland (Storå 2001). Någon form av selektiv hantering av skallarna från sälar verkar ha förekommit på båda lokalerna även om man inte kan tala om identiska handlingar (Storå 2001). Detta var en indikation på att det förekommit en formaliserad hantering av jaktbyten. Resonemanget är inspirerat av etnografiska beskrivningar från i första hand cirkumpolära områden där en ”korrekt” – och ofta ritualiserad - hantering av jaktbyten är en naturlig del av det ”ekonomiska” utnyttjandet (t.ex. Balicki 1989; Hultcrantz 1965, Rasmussen 1931).

Man kan hävda att detta är ett tolkningsperspektiv som sällan har beaktats vid tidigare tolkningar av faunamaterial – inte bara groppkeramiska. Dock finner man inom groppkeramiken även andra indikationer på ett speciellt förhållande till djur, bl.a. en tämligen särpräglad figurintradition (Janzon 1983; Wyszomirska 1984) och som gravgåvor ofta tandpärlor från olika djur – oftast hörntänder från vilda djur (Knutsson 1995; Taffinder 1998). Dessa fenomen kan jämföras med det nära förhållandet mellan jägare och jaktbyten som ofta har dokumenterats hos moderna jägarsamhällen. Hanteringen av jaktbytena tar sig inte sällan uttryck i en ritualiserad hantering av olika kroppsdelar och djurens själar får en vördnadsfull behandling – ibland t.o.m. en form av formaliserad begravning. Jaktmagi och jaktlycka är ofta sammankopplade med ritualerna men många gånger kan man skönja även kosmologiska aspekter i ritualerna (Storå 2001).

I de flesta osteologiska analyser har djurbenmaterial från gropkeramiska lokaler behandlats som helheter utan att benfynden närmare har relaterats till fyndomständigheterna i övrigt. Dock har man på ett flertal lokaler påträffat olika typer av gropkonstruktioner eller andra anläggningar som karaktäriseras av en ofta hög frekvens av fynd i förhållande till omgivande områden, t.ex. Fräkenrönningen (Björk 1998), Korsnäs (Olsson et al. 1994), Brunn (Schnell 1930), Åloppe (Almgren 1906a och b; Lindqvist 1916); Västerbjers (Stenberger *et al.* 1943; se även Janzon 1974), och Jettböle (Götherström *et al.* I tryck). Inte sällan innehåller dessa anläggningar stora mängder djur- och fiskben. Det verkar som om dessa anläggningar innehåller fynd som avsiktligt har deponerats på dessa platser. Jag ämnar inom ramen för detta projekt studera och diskutera hur gropkeramiker har behandlat jaktbyten i dylika anläggningar. Hur kan vi identifiera, beskriva och tolka en relation mellan jägare och jaktbyten som inte bara begränsas till ett ekonomiskt perspektiv? Kontextuella analyser av djurbensmaterial kan bidra till att belysa dessa frågeställningar.

Jag kommer att närma mig problemställningen genom att utföra kontextuella analyser av tre benmaterial från östra Mellansverige; Åloppe, Brunn och Korsnäs. Det finns flera orsaker till att dessa material är utvalda. Osteologiska analyser av fastlandslokaler i östra Mellansverige har försvårats av bevaringsförhållanden som har lett till att obrända ben i regel inte har bevarats. Analyser gjorda av brända material har inte erbjudit samma tolkningsmöjligheter som t.ex. de gotländska. Det råder därför en obalans i faktaunderlaget och vår kännedom om mellansvenska förhållanden bör anses vara begränsad. Det är anmärkningsvärt att de få obrända benmaterial som finns från östra Mellansverige ännu inte har analyserats och publicerats på ett tillfredställande sätt. I samband med mitt avhandlingsarbete har jag gått igenom sälbenen från samtliga tre lokaler. Målsättningen med detta projekt är att utvidga perspektivet till att inte enbart gälla sälar. De mellansvenska fynden av djurben är spännande också därför att de ofta innehåller ett stort antal däggdjur. Benmaterialen ur slutna kontexter kommer att detaljstuderas för att finna mönster i deponeringsstrategier.

Huvudmålsättningen med projektet är att försöka belysa förhållandet mellan djur och människor inom den gropkeramiska kulturen. Genom osteologiska analyser och kontextuella studier hoppas jag kunna beskriva och tolka hur jaktbyten (och/eller delar av jaktbyten) på de undersökta lokalerna har behandlats så som det återspeglas i deponeringsomständigheterna. Jag vill fokusera på hanteringen av däggdjur men vill också undersöka ben från fisk och fågel. Analyserna kommer också att kunna belysa försörjningsekonomiska aspekter. Jag hoppas kunna bidra till en ökad förståelse om förhållandet mellan människor och djur under gropkeramisk tid i östra Mellansverige. Resultaten av analyserna bör få en viss relevans för diskussioner om neolitiserings i området.

De första resultaten presenterades vid ICAZ konferensen i Victoria 2002. Stipendiemedel har erhållits ur Berit Wallenbergs fond.

Litteratur

- Almgren, O. 1906a. Uppländska stenåldersboplatser I. *Fornvännen* I:1-19.
- Almgren, O. 1906b. Uppländska stenåldersboplatser II. *Fornvännen* I:101-118
- Balicki, A. 1989. *The Netsilik Eskimo*. Prospect Heights. (Publicerad första gången 1970).
- Carlsson, A. 1998. *Tolkande arkeologi och svensk forntidshistoria. Stenåldern*. Stockholm Studies in Archaeology 17. Kristianstad.
- Edenmo, R., Larsson, M., Nordqvist, B. och Olsson, E. 1997. Gropkeramikerna - fanns de ? Materiell kultur och ideologisk förändring. Ingår i: Larsson, M. och Olsson, E. (eds). Regionalt och Interregionalt. Stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige. *Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar. Skrifter* 23.
- Ekman, J. 1974. Djurbensmaterialet från stenålderslokalen Ire. Hangvar sn, Gotland. Ingår i: Janzon, G. Gotlands mellanneolitiska gravar. *Studies in North-European Archaeology* 6. Stockholm.
- Eriksson, Gunilla. 2003. Norm and Difference. Stone Age Dietary practice in the Baltic Region. *Theses and Papers in Scientific Archaeology* 5. Stockholm.
- Götherström, A., Stenbäck, N. och Storå, J. I tryck. The Jettböle Middle Neolithic Site of the Åland Islands - Human Remains, Ancient DNA and Pottery. *European Journal of Archaeology*.
- Hedell, L. 1902. Osteological analysis of faunal remains from Åloppe. Manuskript i ATA, Stockholm.
- Hultcrantz, Å. 1965. Type of Religion in the Arctic Hunting Cultures. A Religio-Ecological Approach. Ingår i: Hvarfner H. (ed). *Hunting and Fishing. Nordic Symposium on Life in a Traditional Hunting and Fishing Milieu in prehistoric Times and up to the Present*. Luleå.
- Janzon, G.O. 1974. Gotlands mellanneolitiska gravar. Acta Universitatis Stockholmiensis. *Studies in North-European Archaeology* 6. Stockholm.
- Janzon, G.O. 1983. Zoomorphic Clay Figurines and Beads from Ire, Hangvar parish, Gotland. *Fornvännen* 78:1-28.
- Knutsson, H. 1995. Slutvandrat ? Aspekter på övergången från rörlig till bofast tillvaro. *Aun* 20. Uppsala.
- Larsson, L. 1989. Arkeologiska aspekter på ett osteologiskt material. Ingår i: Iregren, E. och Liljekvist, R. (eds). *Faunahistoriska studier tillägnade Johannes Lepiksaar. Symposium 26 maj 1988*. University of Lund. Institute of Archaeology. Report series No. 3.
- Lepiksaar, J. 1974. Djurrester från den mellanneolitiska (gropkeramiska) boplatser vid Äs, Romfartuna sn., Västmanland. Ingår i: Löfstrand, L. Yngre stenålderns kustboplatser. Undersökningarna vid Äs och studier i den gropkeramiska kulturens kronologi och ekologi. *Aun* 1.
- Lidén, K. 1996. A Dietary Perspective on Swedish Hunter-Gatherer and Neolithic Populations. An Analysis of Stable Isotopes and Trace Elements. *Laborativ Arkeologi* 9:5-23.
- Lindqvist, S. 1916. En uppländsk gårdsanläggning från stenåldern. *Fornvännen* 1916:164-180.
- Löfstrand, L. 1974. Yngre stenålderns kustboplatser. Undersökningarna vid Äs och studier i den gropkeramiska kulturens kronologi och ekologi. *Aun* 1.
- Malmer, M. 1973. Om den gropkeramiska kulturens väsen. Ingår i: Simonsen, P. och Stamsö Munch, G (eds). Bonde – veideman. Bonde fast – icke bofast i nordisk forhistorie. *Tromsø Museums Skrifter* XIV.
- Noe-Nygaard, N. 1977. Butchering and Marrow Fracturing as a Taphonomic Factor in Archaeological Deposits. *Paleobiology* 3:218-237.
- Noe-Nygaard, N. 1987. Taphonomy in Archaeology with Special Emphasis on Man as a Biasing Factor. *Journal of Danish Archaeology* 6:7-62.
- Olsson, E. 1996. Neolitikum i Stockholms län – källmaterial och forskningsläge. Stenålder i Stockholms län. Två seminarier vid Stockholms läns museum. Stockholm.
- Olsson, E., Granath Zillén, G. och Mohr, A. 1994. Korsnäs. En gropkeramisk grav- och boplatser på Södertörn. *UV Stockholm rapport* 1994:63. Stockholm.
- Pira, A. 1926. On Bone Deposits in the Cave "Stora Förvar" on the Isle of Stora Karlsö, Sweden. (A Contribution to the Knowledge of Prehistoric Domestic Animals). *Acta Zoologica* 7:123-217.
- Rasmussen, K. 1931. The Netsilik Eskimos. Social Life and Spiritual Culture. *Report of the Fifth Thule Expedition 1921-24*. Copenhagen.
- Schnell, I. 1930. Södertörn under Stenåldern. *Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria* 24.
- Segeberger, A. 1999. Bälinge mossar. Kustbor i Uppland under yngre stenåldern. *Aun* 26. Uppsala.
- Stenberger, M., Dahr, E. och Munthe, H. 1943. *Das Grabfeld von Västerbjers auf Gotland*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademin. Stockholm.
- Stenbäck N., 2003. Människorna vid havet: Platser och keramik på Ålandsöarna, perioden 3500-2000 f. Kr. *Stockholm Studies in Archaeology* 28.
- Storå, J. 2001. Reading Bones. Stone Age Hunters and Seals in the Baltic. *Stockholm Studies in Archaeology* 21. Stockholm.
- Taffinder, J. 1998. The Allure of the Exotic. The social use of non-local raw materials during the Stone Age in Sweden. *Aun* 25. Uppsala.

- Welinder, S. 1976. The Economy of the Pitted Ware Culture in Eastern Sweden. *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum* 1975-1976:20-30.
- Welinder, S. 1978. The Acculturation of the Pitted Ware Culture in Eastern Sweden. *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum* 1977-1978:98-110.
- Welinder, S. 1998. Neolitikum - bronsålder 3900-500f.Kr. Ingår i: Myrdal, J. (ed). Det svenska jordbrukets historia. Jordbrukets första femtusen år. Borås.
- Wyzomirska, B. 1984. Figurplastik och gravskick hos Nord- och Nordösteuropas neolitiska fångstkulturer. *Acta Archaeologica Lundensia Ser A* 17. Lund.
- Åkerlund, A. 2000. Separate Worlds ? Interpretation of the Different Material Patterns in the Archipelago and the Surrounding Mainland Areas of East-Central Sweden in the Stone-Age. *European Journal of Archaeology* 3(1):7-29.

Länk:

<http://www.abo.fi/skargarden/2001-4/stora.htm>